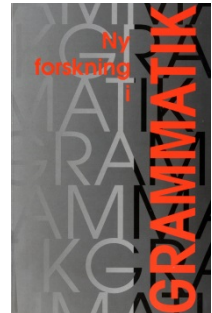

Ny Forskning i Grammatik

Titel: Refleksivt anvendte pronominer i moderne dansk
Forfatter: Torben Juel Jensen
Kilde: Ny Forskning i Grammatik 16, 2009, s. 131-152
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2009

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Refleksivt anvendte pronominer i moderne dansk

Torben Juel Jensen

1. Indledning

Dansk grammatik skelner i forbindelse med 3. persons-pronominer der fungerer som bestemmere i nominalhypotagmer, mellem refleksiv og ikke-refleksiv anvendelse. Hvis pronominet har samme referent som sætningens subjekt, dvs. anvendes refleksivt, bruges ved **entalsreferenter** en form af det possessive pronomener *sin* (jf. 1). Hvis pronominet ikke anvendes refleksivt, bruges derimod en genitivform af et personligt pronomener, dvs. *hans/hendes/dens/dets/ens* afhængigt af hvilken type referent der er tale om (jf. 2) (Wiwel 1901: 250-251; Mikkelsen 1975 [1911]: 258; Diderichsen 1974: 55 ff.; Hansen 1965: 111 ff.; Hansen 1967: II 245).

(1)	Politimanden stopper sin bil	[politimandens egen bil stoppes]
(2)	Politimanden stopper hans bil	[en anden parts bil stoppes]

Det er dog ikke kun når pronominet korefererer med det grammatiske subjekt i sætningen, at der anvendes refleksive former, dvs. former af *sin*.¹ Alle beskrivelser nævner også at *sin* bruges ved koreference med andre sætningsled end det grammatiske subjekt; dette formuleredes således af Diderichsen:

“Men desuden bruges *sig* og *sin* henvisende til et Led, der fungerer som ‘logisk Subjekt i en skjult Sætning’, dvs. et Led, der bliver grammatisk Subjekt, hvis man omskriver en Forbindelse uden Finit til en Sætning.” (Diderichsen 1974: 56; jf. også Wiwel 1901: 251; Mikkelsen 1975 [1911]: 258-260; Hansen 1965: 112-115).

1. Her og i det følgende dækker betegnelsen “refleksive former” over *sin*, *sit* og *sine*, mens “non-refleksive former” henviser til formerne *hans*, *hendes*, *dens*, *dets*, *ens*, *deres* og *Deres*.

Som det vil blive beskrevet nærmere i afsnit 4, anvendes *sin* således fx med henvisning til sætningens grammatiske objekt i “akkusativ med infinitiv”-forbindelser:

(3) De så politimanden stoppe **sin** bil [politimandens egen bil stoppes]

Sin har tidligere også været anvendt i forbindelse med flertalsreferenter, men i nyere standarddansk anvendes pronominet *deres* uanset om det anvendes reflektivt eller ej (Brøndum-Nielsen 1965: 89-91; Diderichsen 1939: 67 ff.; Diderichsen 1974: 57; Hansen 1965: 115; Mikkelsen 1975 [1911]: 261; Wiwel 1901: 250):

(4) Politimændene stopper **deres** biler [egne biler eller andre parters biler]

Den ovenstående beskrivelse dækker først og fremmest den præskriptivt givne norm, idet der såvel i skriftsproget som i talesproget, og både i forbindelse med entals- og flertalsreferenter, ses variation (Diderichsen 1939: 59 ff. og 67 ff.; Hansen 1965: 111 ff.; Mikkelsen 1975 [1911]: 261 ff.). Selvom sprogbrugen i forbindelse med reflektivt anvendte pronominer ikke er eksplicit normeret i Retskrivningsordbogen – det angives her blot at *sin* er et pronomen (RO 2001: 455) – er det et fast punkt i anvisninger af korrekt sprog (jf. fx Brandt 1996: 83-84; Galberg Jacobsen & Stray Jørgensen 2005: 536-541; Hansen 1993: 176-180). Det er min opfattelse at de fleste danskklærere bruger en del af deres undervisningstid på eksplicit at undervise i brugen af refleksive pronominer, og anvendelsen af refleksive former er da også med i nogle undersøgelser over skoleelevers stavevanskeligheder (Noesgaard 1951: 74-78; *Hvordan staver eleverne?* 2002: 50 & 64). Dette må tages som udtryk for at afvigelser fra standardnormen på dette område trækker ned i vurderingen af elevernes (i hvert fald) skriftsproglige kompetence.

Sprogbrugen i forbindelse med reflektivt anvendte pronominer er altså i høj grad et tilfælde af sproglig variation der er bevidsthed om i det danske sprogsamfund – de fleste danskere behøver bare at høre sætningen *Han tog hans hat og gik hans vej* før de ved hvilken problemstilling der er tale om. Samtidig synes fornemmelsen blandt sprogbrugerne at være at systemet er under nedbrydning på den måde at non-refleksive former

i stigende grad anvendes reflektivt i forbindelse med entalssubjekter, og omvendt at *sin* i stigende grad anvendes også ved flertalsreference. Erik Hansen skriver således:

Sin ved flertalsgrundled synes at vinde stærkt frem i disse år, og det ville ikke være overraskende, hvis dansk vender tilbage til den oprindelige brug af *sin/sit/sine*, sådan som det altid har været i norsk og svensk (Hansen 1993: 179).

Jeg har derfor valgt at inddrage reflektivt anvendte pronominer som en af de grammatiske variable jeg arbejder med i Danmarks Grundforskningsfonds Center for Sprogforandringsstudiers (DGCSS') undersøgelse af sprogforandringer i det 20. århundredes danske talesprog. Undersøgelsen vil i det følgende blive refereret til som LANCHART-projektet.

2. LANCHART-undersøgelsen af reflektivt anvendte pronominer

LANCHART-projektet (*LANguage CHange in Real Time*) omhandler det danske sprogs udvikling i det 20. århundrede set ud fra en primært sociolingvistisk synsvinkel. Projektet gentager et antal tidligere studier af dansk talesprog som er foretaget for 20-30 år siden i områderne Vinderup, Odder, Vissenbjerg, Næstved, Køge og København. Vi lokaliserer her et stort udvalg af de oprindelige informanter og optager dem under sociolingvistiske interview og (i begrænset omfang) gruppesamtaler, dvs. omtrent på samme måde som i de gamle studier. Da disse informanter i sagens natur ikke er helt unge, rekrutterer vi for at få den unge generation med også et antal nye informanter, udvalgt så sammensætningen svarer til sammensætningen af de ældre informanter mht. køn og socialklasse².

De resultater der fremlægges i denne artikel, baserer sig på den del af LANCHART-projektets optagelser der er tilgængelige i udskrevet form nu. Det drejer sig optagelser med 171 forskellige informanter fra

2. Der arbejdes i projektet med to socialklasser, arbejderklasse (AK) og middelklasse (MK). Klassesilhørsforholdet bestemmes ud fra kriterierne jobkategori, arbejdsmæssig position og uddannelsesbaggrund.

København, Næstved, Odder og Vinderup. Informanterne er inddelt i tre alderskohorter, som i det følgende vil blive omtalt som **generation 1** (født i perioden 1942-63), **generation 2** (født i perioden 1964-74) og **generation 3** (født i perioden 1989-92). De to ældste generationer, generation 1 og 2, er optaget to gange, første gang i perioden 1978-89 og anden gang inden for perioden 2005-07. Generation 3 er kun optaget én gang, i perioden 2005-07. Informanterne er udvalgt så de er omtrent ligeligt fordelt mht. køn og med hensyn til de to socialklasser middelklasse og arbejderklasse (Gregersen Udk.).

Tabel 1 viser fordelingen af informanterne i forhold til lokalitet og aldersgruppe. Som det fremgår, er alle generationer ikke repræsenteret på alle lokaliteter, og det har heller ikke i alle tilfælde været muligt at opnå idealet om for hver generation og på hver lokalitet at have 6 informanter i hver af de fire celler der defineres af de to køn og de to socialklasser, dvs. 24 informanter. Det skyldes at vi for generation 1 og 2's vedkommende naturligvis har været afhængige af at der fra de gamle undersøgelser var egnede optagelser med informanterne af de ønskede kategorier, og at de kunne opspores og var villige til at deltage igen. Den manglende repræsentation af generation 3 i København og Odder vil der derimod blive rettet på idet der er planlagt nyoptagelser med unge informanter i København i 2009, og idet der allerede er optaget samtaler med unge informanter i Odder, som er under udskrivning.

	Generation 1	Generation 2	Generation 3
København	24	18	
Næstved	24		32
Odder	12	12	
Vinderup		19	30

Tabel 1: Fordeling af informanter

I de i alt 270 samtaler (a typisk 1-2 timers varighed) der indgår i undersøgelsen, er samtlige forekomster af formerne *hans, hendes, dens, dets, ens, deres, Deres, sin, sit* og *sine* blevet opmærket automatisk. Herefter har vi i hvert enkelt tilfælde kategoriseret forekomsterne efter om der er

tale om refleksiv anvendelse eller ej; og for de i alt 2084 pronominer der er refleksivt anvendte,³ har vi yderligere kategoriseret dem efter typen af referent og efter den refleksive konstruktions syntaktiske egenskaber.

De to sproglige faktorer, "reference" og "syntaks", og deres indflydelse på hvorvidt der anvendes refleksive eller non-refleksive former, vil blive beskrevet i afsnit 3 og 4. Her ses alle informanterne, og de gamle og nye optagelser, under ét. I afsnit 5 og 6 beskrives undersøgelsens resultater mht. den regionale og sociale distribution af refleksive og non-refleksive former, og i afsnit 7 præsenteres resultaterne mht. udviklingen i refleksive og non-refleksive former over tid.

3. Reference

De refleksivt anvendte pronominer der forekommer i samtalerne, er kategoriseret efter hvilken type af reference de har. De i alt seks kategorier er defineret dels ud fra hvilke pronominer der bruges såfremt en non-refleksiv form anvendes, dels efter de refleksivt anvendte pronominers koreferent.

Ental, person: Pronominet refererer til en person – inklusive roller som kan indtages af personer, og dyr eller ting hvortil der refereres med *han* eller *hun* (*sin* alternerer med *hans* og *hendes*).

(5) han går simpelthen og passer på **sin** lillesøster⁴

(6) hun lavede simpelthen bare om på **hendes** sprog

Ental, ting: Pronominet refererer til en ting eller et abstrakt (*sin* alternerer med *dens* og *dets*).

(7) men en Centurion-kampvogn den har jo gjort **sit** i anden verdenskrig

3. Der er i de samtaler der indgår i undersøgelsen, i alt 4578 forekomster af formerne *hans*, *hendes*, *dens*, *dets*, *ens*, *deres*, *Deres*, *sin*, *sit* og *sine*. Heraf er 46 % refleksivt anvendte, og 48 % er anvendt ikke-refleksivt, mens 6 % forekommer i ikke-fuldførte konstruktioner (herunder forekomster i sætninger der afbrydes før en mening er udtrykt, alvorlige anakolutier samt ved gentagelser af samme form inden for samme konstruktion – her medregnes kun det *sidste* af de gentagne pronominer som fuldført).

4. Her og i det følgende er alle eksempler autentiske excerpter fra DGCSS' korpus.

- 130
- (8) man ha kan jo ikke rigtigt udrydde hunden for at den kan ha slippe for sin allergi så den må bare leve på piller og medicin resten af **dens** liv

Ental, generisk: Pronominet refererer til en generaliseret person (*sin* alternerer med *ens*).

- (9) det betyder meget bare man får **sin** nattesøvn ikke
(10) man kan ikke være kammerater med **ens** overordnede

Flertal: Pronominet refererer til flere personer eller ting (*sin* alternerer med *deres*)⁵.

- (11) de fik tøjdyr af **deres** far fra Italien
(12) der er mange der går op i **sit** hår

Ubestemt: Pronominet korefererer med et ubestemt eller spørgende pronomen ud fra hvis form det ikke kan afgøres om der er tale om ental eller flertal.⁶

- (13) der er da nogle der gør det tager **sin** eftermiddagskaffe med ned
(14) jeg har ikke set nogen voksen der gad la- lege med **deres** egne børn

Anden type: Pronominet har **ingen eksplicit koreferent**, men refererer til det der i traditionen kaldes en "implicit forestilling". Det drejer sig for det første om pronominer der forekommer i infinitiver med generisk reference (jf. 15) og for det andet om pronominer der forekommer i de faste vendinger *i/til sin tid*, *på sin vis* og *på sine steder* (jf. 16). I førstnævnte type alternerer *sin* med *ens*.

- (15) det øh er jo svært at få **sine** børn ind der
(16) jeg prøvede at blive pilot i **sin** tid

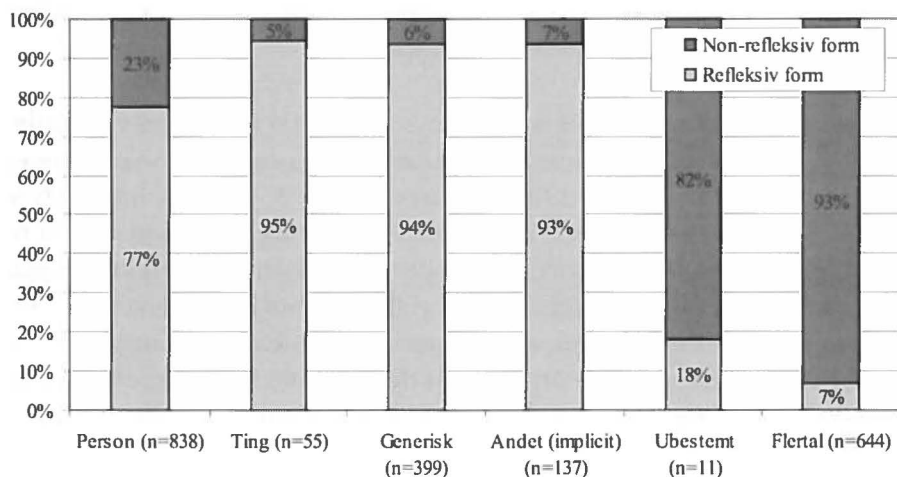
Det kan diskuteres om der overhovedet er tale om en refleksiv anvendelse i og med at der ikke er nogen eksplicit koreferent. I den danske gram-

5. Kategorien inkluderer tilfælde af høflig tiltale med *Deres*, men dette er uhyre sjældent forekommende i DGCSS' korpus. Der indgår således blot en enkelt forekomst af refleksivt anvendt *Deres* i undersøgelsen.

6. Det drejer sig i stort set alle tilfælde om pronominerne *nogen/nogle*, der i talesproget er enslydende. I de forekomster af denne type der findes i korpusset, alternerer *sin* kun med *deres*.

matiske tradition henføres (15) som en undertype af “logisk subjekt i en skjult sætning”, mens der synes at være en vis vaklen og uenighed mht. hvorvidt anvendelsen i (16) er reflektiv (Wiwel 1901: 252; Mikkelsen 1975 [1911]: 259; Diderichsen 1939: 35 ff.; Hansen 1965: 114; Hansen 1993: 179). Jeg har valgt at medtage begge anvendelsestyper i undersøgelsen, men altså som en særlig kategori af reflektiv anvendelse (jf. også afsnit 4). De to typer (15) og (16) er omtrent lige hyppige i korpusset.

Diagrammet i figur 1 afbilder resultaterne af undersøgelsen mht. sammenhængen mellem typen af referent og anvendelsen af reflektive vs. non-reflektive former.

Figur 1: Refleksivt anvendte pronominer, samlet

Som det fremgår af diagrammet, gælder det for kategorierne “ting”, “generisk” og “andet” at der i meget høj grad anvendes reflektive former (dvs. *sin*, *sit* eller *sine*). χ^2 -test for uafhængighed viser at der ikke er nogen signifikant forskel mellem de tre kategorier indbyrdes mht. fordelingen af reflektive vs. non-reflektive former, mens de derimod adskiller sig signifikant fra de øvrige kategorier⁷ (“ting” + “generisk”

7. På grund af det meget lille antal forekomster i kategorien “ubestemt” er det ikke muligt at teste statistisk om den adskiller sig signifikant fra de øvrige. For at muliggøre statistisk testning er denne kategori derfor slået sammen med kategorien “flertal”, som den ser ud til at ligne mest.

+ “andet” vs. “person”: $\chi^2=67,88$; 1 frihedsgrad; $p<<0,01$. “ting” + “generisk” + “andet” vs. “ubestemt” + “flertal”: $\chi^2=2963,13$; 1 frihedsgrad; $p<<0,01$). Omvendt gælder det for kategorien “flertal” at der meget sjældent anvendes reflexive former; den adskiller sig således signifikant fra de øvrige kategorier (“person” vs. “flertal” + “ubestemt”: $\chi^2=729,98$; 1 frihedsgrad; $p<<0,01$). For de ovennævnte kategorier gælder det således at sprogbrugen ligger ret tæt op ad den norm der er blevet beskrevet i indledningen, dvs. at der ved entalsreferenter anvendes reflexive former mens der ved flertalsreferenter anvendes non-reflexive former. Kun i mellem 5 og 7 % af tilfældene ses der afvigelser fra normen. Anderledes ser det ud i forbindelse med reflexivt anvendte pronominer der henviser til en person. Her afviger sprogbrugen fra den præskriptivt givne norm i næsten en fjerdedel af tilfældene.

Man kan konkludere af undersøgelsen at typen af referent har væsentlig indflydelse på om der anvendes reflexive eller non-reflexive former, når man ser på gruppen af informanter under ét. Dette er naturligvis også hvad man ville forvente i forhold til skellet mellem entals- og flertalsreferenter; men mere overraskende viser undersøgelsen altså også at der er en tydelig forskel mellem reflexivt anvendte pronominer der refererer til en person, og reflexivt anvendte pronominer med andre typer af entalsreferenter – og at der er størst forskel mellem den præskriptivt givne norm og den faktiske sprogbrug i det førstnævnte tilfælde.

4. Syntaks

Den anden sproglige faktor der er inddraget i undersøgelsen, er de syntaktiske egenskaber i forholdet mellem det reflexivt anvendte pronomen og dets koreferent, altså det grammatiske eller “logiske” subjekt. Faktoren er inddraget ud fra hypotesen om at tendensen til at vælge en reflexiv form er stærkest når pronominet korefererer med sætningens grammatiske subjekt – i modsætning til når det korefererer med det der i indledningen blev beskrevet som et “logisk subjekt i en skjult sætning”. Hypotesen bygger først og fremmest på den eksisterende litteratur om emnet hvor det ofte angives at der er “usikkerhed”, “vaklen” o.l. i sprogbrugen i sidstnævnte tilfælde (Diderichsen 1974: 56-57; Hansen 1993: 176 f.; Hansen 1965: 112 f.; Mikkelsen 1975 [1911]: 262 f.).

Alle refleksivt anvendte pronominer blev derfor kategoriseret efter hvorvidt de korefererer med det grammatiske subjekt (jf. eksempel 5-14) eller ej. De refleksivt anvendte pronominer der **ikke** korefererer med det grammatiske subjekt, blev kategoriseret i de nedenstående seks underkategorier.

Koreference med “implicit forestilling”. Denne kategori er sammenfaldende med kategorien “anden reference” beskrevet i forrige afsnit. Forekomsterne er kendetegnede ved ikke at have nogen eksplicit koreferent, jf. eksempel 15 og 16.

Koreference med objekt i “akkusativ med infinitiv”-forbindelse
(8 forekomster):

- (17) jeg synes du skal lade hende komme ind på Kongens Nytorv og hente **sine** ting

Koreference mellem objekt og præpositionsforbindelse
(26 forekomster):

- (18) så går jeg op og hjælper Joan i **hendes** have

Koreference inden for nominalhypotagme (12 forekomster):

- (19) jeg har siddet en times tid med en lods fra Thyborøn uden **sine** tænder

Koreference med foranstillet sideordnet nominal (9 forekomster):

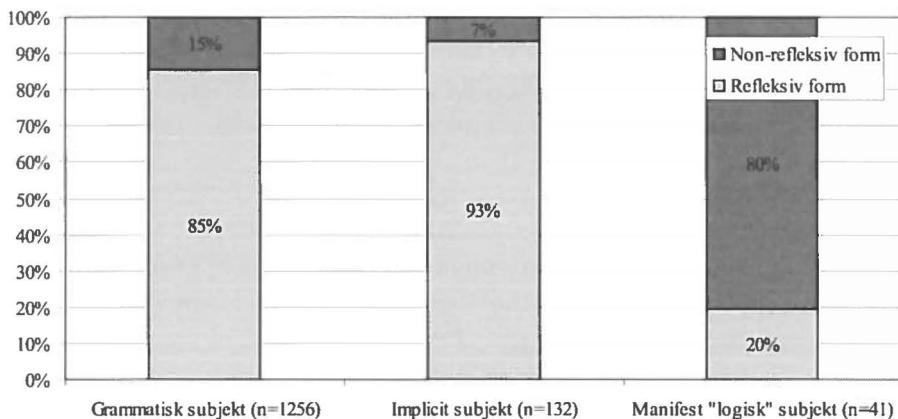
- (20) der er jo syv års forskel ikke på Ole og jeg hh og det er der også på hende og **sin** bror

Koreference med præpositionsforbindelse (11 forekomster):

- (21) det har i hvert fald været sejt for hende at skulle fortælle det til øh til **sine** omgivelser

Pga. det meget lave antal forekomster viste det sig nødvendigt at slå de fem sidstnævnte kategorier sammen til én kategori, “koreference med manifest logisk subjekt”, for at kunne teste resultatet statistisk.

Diagrammet i figur 2 afbilder resultatet af undersøgelsen i forbindelse med **entalsreferenter** (dvs. referencetyperne “person”, “ting”, “generisk” og “andet”).

Figur 2: Refleksivt anvendte pronominer, samlet, entalsreferent

Overordnet viser resultaterne at de syntaktiske egenskaber ved den refleksive konstruktion har væsentlig betydning for om der anvendes refleksive eller non-refleksive former. Resultaterne bekræfter hypotesen om at tendensen til at vælge en refleksiv form er stærkest når pronominet korefererer med sætningens grammatiske subjekt i modsætning til et logisk subjekt, dog med den væsentlige modifikation at der i sidstnævnte tilfælde må skelnes mellem pronominer der korefererer med en manifest størrelse i sætningen, og pronominer der refererer til en implicit forestilling. Pronominer der refererer til sætningens grammatiske subjekt, har således en signifikant højere andel af refleksive former end pronominer der korefererer med et manifest logisk subjekt ($\chi^2=118,85$; 1 frihedsgrad, $p < < 0,01$), men en signifikant lavere andel af refleksive former end pronominer der refererer til en implicit forestilling ($\chi^2=5,48$; 1 frihedsgrad; $p < 0,05$). Den sidstnævnte forskel skyldes formentlig at forekomsterne i kategorien "implicit subjekt" udgøres dels af faste vendinger hvor der rent faktisk kun er mulighed for at anvende *sin*, dels af konstruktioner med generisk reference hvor der i sig selv er en kraftig tendens til at vælge refleksive former (jf. afsnit 3).

Det mest interessante aspekt ved resultaterne er efter min mening at andelen af refleksive former i de tilfælde hvor pronominet korefererer med et logisk, men ikke grammatisk subjekt, er så lav som den er: Kun i 20 % af tilfældene anvendes der her refleksive former, og det synes således mest oplagt at slutte at talesproget på dette område følger en

anden norm end den der fremstilles i de grammatikbeskrivelser der er inddraget i det forudgående. I talesprog af den type der er repræsenteret i DGCSS' korpus, synes normen således at være at der anvendes **non-refleksive** former ved henvisning til et manifest logisk subjekt. Resultaterne viser i øvrigt også meget tydeligt at den type af konstruktioner hvor et pronomen korefererer med et logisk subjekt, er uhyre sjældne i talesproget. De reflektivt anvendte pronominer med entalsreferent korefererer således i 88 % af tilfældene med sætningens **grammatiske** subjekt og kun i under 3 % af tilfældene med et logisk subjekt.

I forbindelse med **flertalsreferenter** gælder det også at de reflektivt anvendte pronominer altovervejende (i 96 % af tilfældene) korefererer med sætningens grammatiske subjekt. Her er der dog mht. valget mellem refleksive og non-refleksive former ingen forskel mellem pronominer der korefererer med et grammatisk subjekt, og pronominer der korefererer med et logisk subjekt.

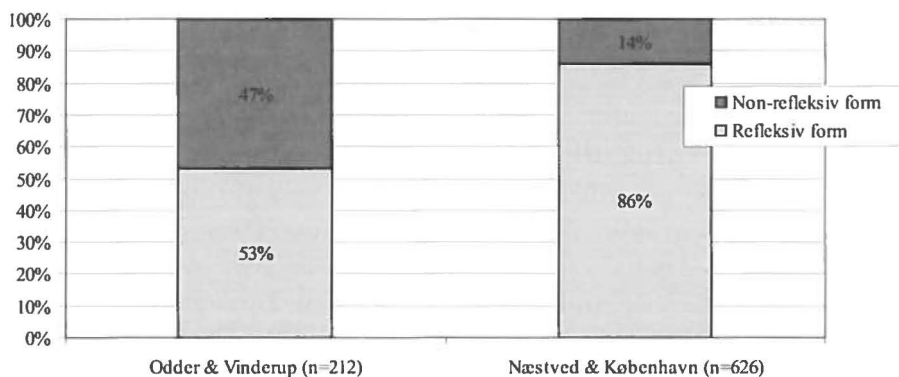
5. Regionale forskelle

Det er almindeligt kendt at der blandt jyske sprogbrugere er en relativt begrænset anvendelse af refleksive former (Diderichsen 1939: 91; Jul Nielsen 1986; Noesgaard 1951: 74-75; Togeby 2003: 146). Den mest omfattende undersøgelse af dette er foretaget af Bent Jul Nielsen på baggrund af seddelmaterialet i dialektarkiverne samt Jysk Ordbogs spørgelistemateriale. Han konkluderer for det første at den ofte meget generelt formulerede påstand om at anvendelsen af *sin* i Jylland er stærkt begrænset, må modificeres på den måde at dette først og fremmest drejer sig om de tilfælde hvor pronominet refererer til **en person**, mens der til gengæld ses en videre anvendelse af *sin* end i standarddansk i visse (ikke-refleksive) kontekster. For det andet konkluderer han at der ses regional variation mht. anvendelsen af *sin* også inden for det jyske dialektområde (Jul Nielsen 1986). Af relevans for denne undersøgelse, som jo kun inkluderer reflektivt anvendte pronominer, og som fra det jyske område kun inddrager sprogbrugere fra Odder i Midtøstjylland og Vinderup i Midtvestjylland, er det dog først og fremmest at Jul Nielsen finder at *hans* og *hendes* i disse områder af Jylland dominerer stærkt over *sin* ved henvisning til en person, mens der (ligesom i resten af Jylland) anvendes *sin*

ved andre typer af 3. person entals-referenter (Jul Nielsen 1986: 78). I forbindelse med flertalsreferenter anvender alle jyske dialekter først og fremmest *deres* (Jul Nielsen 1986: 56).

Forventningen til resultaterne vil på baggrund af ovenstående være at informanterne fra Odder og Vinderup har en lavere andel af refleksive former end informanterne fra Næstved og København i forbindelse med referencetyperen "person", mens der i forbindelse med andre typer af entalsreferenter samt ved flertalsreferenter ikke er nogen regionalt betingede forskelle.

Figur 3 afbilder resultaterne i forbindelse med referencetyperen "person".

Figur 3: Refleksivt anvendte pronominer, "person"-reference

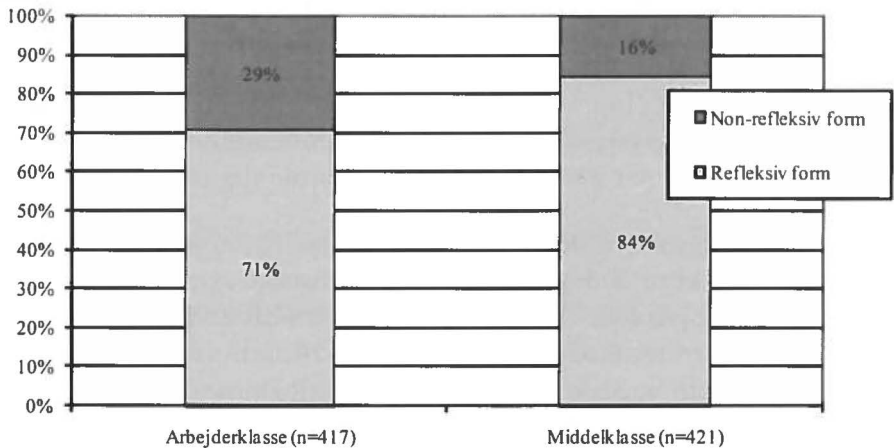
Resultatet svarer til forventningerne idet sjællænderne har en væsentlig større anvendelse af refleksive former end jyderne, som kun anvender refleksive former i godt halvdelen af tilfældene. Forskellen er statistisk stærkt signifikant ($\chi^2=96,57$; 1 frihedsgrad; $p < 0,01$).⁸ Derimod er der ingen forskel mellem jyder og sjællændere mht. andre typer af entalsreferenter ("generisk", "ting" og "anden type" set under ét) eller flertalsreferenter.

8. Der er derimod ingen signifikant forskel mellem informanterne fra Odder og Vinderup indbyrdes eller mellem informanterne fra Næstved og København.

Ud fra undersøgelsen kan det for det første konkluderes at Diderichsens og Jul Niensens beskrivelser af sprogbrugen i forbindelse med reflektivt anvendte pronominer i Jylland stadig er gældende på den måde at der ses regionalt betingede forskelle i forbindelse med referencetyperen "person", og vel at mærke kun her. Sprogbrugerne i Odder og Vinderup synes altså stadig at være påvirket af den traditionelle dialekt på dette område. For det andet kan det konkluderes at der – hvis Jul Niensens beskrivelse af at *hans* og *hendes* i de traditionelle dialekter har domineret stærkt over *sin*, holder stik – har fundet en tilnærmelse til standardsproget sted i Vinderup og Odder, idet der her trods alt anvendes reflektive former i lidt over halvdelen af tilfældene ved referencetyperen "person".

6. Sociale forskelle

Når det reflektivt anvendte pronomener henviser til en person, er der, som det ses af figur 4, den statistisk signifikante sammenhæng mellem talernes sprogbrug og deres sociale baggrund at middelklassetalerne i højere grad end arbejderklassetalerne anvender reflektive former ($\chi^2=22,12$; 1 frihedsgrad; $p < 0,01$).

Figur 4: Reflektivt anvendte pronominer, "person"-reference

Middelklassetalerne ligger altså i deres sprogbrug tættest på standardnormen. Dette skyldes formentlig både at middelklassetalerne har haft

en længevarende kontakt med undervisningssystemet hvor normen vedrørende reflektivt anvendte pronominer håndhæves, men formentligt også at middelklassetalere i højere grad end arbejderklassetalerne stræber efter at følge standardsprogsnormen (dvs. det sprog der opfattes som mest korrekt) og tilskynder deres børn til at gøre det samme.

Der er ingen statistisk signifikante forskelle mellem arbejder- og middelklassetalere mht. pronominer med anden type af entalsreference eller med flertalsreference. Der er i øvrigt heller ingen forskelle mellem mænd og kvinder mht. reflektivt anvendte pronominer.

7. Forandringer i anvendelsen af refleksive pronominer

Anvendelsen af refleksive pronominer i talesproget er ikke blevet studeret kvantitativt før den undersøgelse der præsenteres i denne artikel, men som beskrevet i indledningen synes der blandt en del sprogbrugere at være en fornemmelse af at non-refleksive former vinder frem i forbindelse med entalsreferenter, og at refleksive former omvendt vinder frem i forbindelse med flertalssubjekter.

I forbindelse med talerne fra København og Næstved vil en oplagt hypotese derfor være at non-refleksive former vinder frem i forbindelse med **entalsreferenter**, både når der sammenlignes i "virkelig" tid, dvs. når de gamle optagelser fra 1970'erne og 80'erne sammenlignes med optagelserne fra de seneste år, og når der sammenlignes i "forestillet" (*apparent*) tid, dvs. når ældre informanter sammenlignes med yngre.

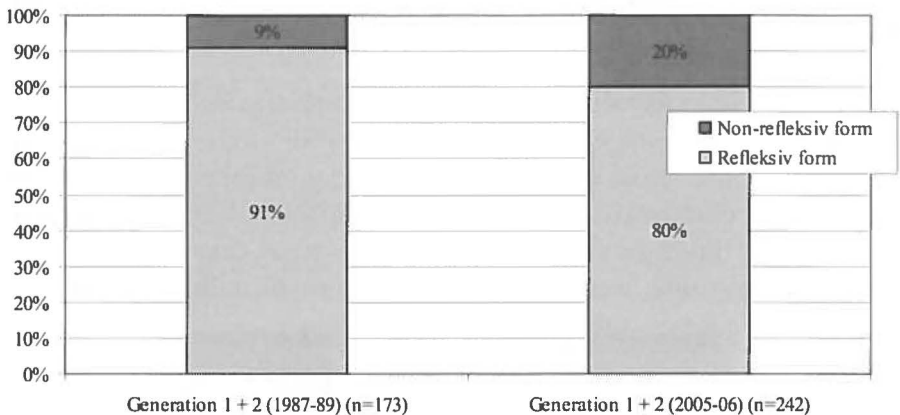
Mht. informanterne fra Odder og Vinderup må hypotesen være anderledes, i hvert fald med hensyn til reflektivt anvendte pronominer der refererer til en **person**. Det skyldes at den traditionelle dialekt her adskiller sig fra standardsproget, og at det 20. århundredes danske sprogsamfund om noget kendetegnes ved at dialekterne udjævnes, og at sprogbrugen uden for Københavnsområdet nærmer sig standardsproget. Den mest oplagte hypotese vil derfor være at refleksive former i Odder og Vinderup vinder frem i forbindelse med henvisning til en person.

Da der efter alt at dømme ikke er nogen forskel mellem jyske dialekter og standardsproget i forbindelse med **flertalsreferenter**, må hypotesen her være at refleksive former vinder frem overalt.

7.1. Forandring i virkelig tid (fra 1978-89 til 2005-07)

Resultaterne mht. forandring i virkelig tid bekræfter kun delvis hypoteserne.

For informanterne fra **Sjælland** og deres anvendelse af pronominer med **entalsreference** gælder det at der, når Næstved og København ses under ét, **ikke** er nogen signifikante forskelle mellem de gamle og de nye optagelser med generation 1 og 2. Når der alene ses på informanterne fra Næstved, er der heller ingen signifikante forskelle mellem sprogbugen i de gamle og i de nye optagelser. Det er der derimod når der ses på informanterne fra København for sig selv. Diagrammet i figur 5 afbilder resultaterne i forbindelse med pronominer der refererer til en person (der er ingen signifikant forskel ved de øvrige entalsreferenter).

Figur 5: Refleksivt anvendte pronominer, "person"-reference, København

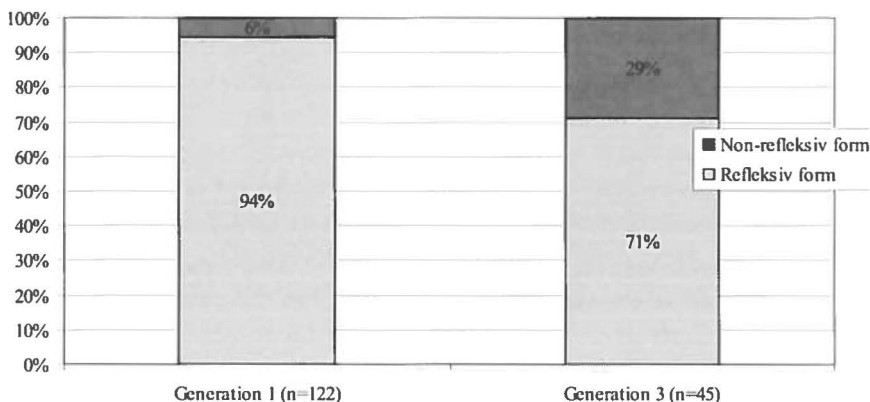
Som det fremgår, sker der et fald i andelen af refleksive former i perioden fra de gamle til de nye optagelser. Forskellen er statistisk signifikant ($\chi^2=7,87$; 1 frihedsgrad; $p<0,01$). Da København generelt antages at være foran mht. udviklinger i standardsproget, kan resultatet ses som en indikation af at der er en forandring på vej i det danske sprogsamfund i forbindelse med refleksivt anvendte pronominer der henviser til en person. Forandringen går i retningen væk fra den præskriptivt givne norm og mod det system der traditionelt er regnet som kendetegnende for sprogbugen i Jylland.

Hos informanterne fra **Jylland** set under ét er der ingen signifikant forskel mellem sprogbrugen i de gamle og de nye optagelser. Hvis man ser på Odder og Vinderup hver for sig, er der for få forekomster af reflektivt anvendte pronominer til at det er muligt at teste statistisk om der er forskel mellem de nye og de gamle optagelser. Resultaterne af undersøgelsen bekræfter altså **ikke** hypotesen om at reflektive former i Odder og Vinderup vinder frem i forbindelse med henvisning til en person, og der synes altså ikke at være sket en tilnærmelse til standardnormen i den undersøgte periode.

Mht. reflektivt anvendte pronominer med **flertalsreference** er der ingen signifikante forskelle mellem de nye og de gamle optagelser, hverken når alle lokaliteter ses under ét, eller når der ses på lokaliteterne hver for sig.⁹ Hypotesen om at reflektive former er på vej frem her, kan altså **ikke** bekræftes.

7.2 Forandring i forestillet tid (mellem generationerne)

Når man i de **nye optagelser** sammenligner sprogbrugen hos yngre og ældre informanter mht. reflektivt anvendte pronominer der henviser til en **person**, er der kun på én lokalitet signifikant forskel. Det er i Næstved ($\chi^2=14,59$; 1 frihedsgrad; $p<0,01$), hvor resultaterne viser at de yngre informanter anvender færre reflektive former end de ældre, jf. figur 6.

Figur 6: Refleksivt anvendte pronominer, "person"-reference, Næstved 2005-06

9. Der er kun for København forekomster nok til at teste resultaterne statistisk for lokaliteten for sig selv.

Her bekræfter resultaterne således hypotesen om at non-refleksive former vinder frem i forbindelse med entalsreferenter, i hvert fald ved entalsreferenter der henviser til en person. Udviklingen i forestillet tid svarer til den udvikling der ses i virkelig tid i København (jf. afsnit 7.1).

I København ses samme tendens idet generation 1 har en andel af refleksive former på 84 % mens generation 2 kun har 75 %, men forskellen er her ikke stor nok til at være statistisk signifikant. Den mest sandsynlige forklaring på denne forskel mellem Næstved og København er efter min mening at aldersforskellen mellem de informantgrupper der sammenlignes, er større i Næstved end i København: I Næstved sammenlignes generation 1 med generation 3 i stedet for, som i København, generation 2.

I Jylland er der hverken i Odder eller Vinderup signifikante forskelle mellem generationerne mht. refleksivt anvendte pronominer der henviser til en person, så heller ikke i forestillet tid kan hypotesen om at refleksive former i Jylland vinder frem ved henvisning til en person, bekræftes.

I de **gamle optagelser** er det kun muligt at sammenligne i forestillet tid i Odder og København, og i Odder er der for få forekomster af refleksivt anvendte pronominer til at det er muligt at teste resultatet statistisk. Det er det derimod i København, men χ^2 -test for uafhængighed viser her at der **ikke** er nogen signifikant forskel mellem generation 1 og 2. Dette indikerer at der på dette tidspunkt, dvs. i 1980'erne, ikke var nogen igangværende forandring mht. refleksivt anvendte pronominer, og at den forandring der synes at være i gang i dag, altså er af nyere dato.

Mht. refleksivt anvendte pronominer der henviser til **andre typer af entalsreferenter** end en person, er der alle steder for få forekomster til at resultaterne kan testes statistisk. Det er dermed ikke muligt at be- eller afkræfte om non-refleksive former vinder frem her.¹⁰

10. Da tendenserne ikke er de samme på de forskellige lokaliteter (nogle steder falder andelen af refleksive former mens den andre steder stiger fra de ældre til de yngre informanter), giver det ikke umiddelbart mening at slå lokaliteterne sammen for at få forekomster nok til at muliggøre statistisk test.

For refleksivt anvendte pronominer med **flertalsreference** er der i de nye optagelser på ingen af lokaliteterne forekomster nok til at teste forskellene statistisk. Det er der hvis lokaliteterne slås sammen, og resultatet viser at der **ikke** er signifikante forskelle mellem generationerne.¹¹ Heller ikke i forestillet tid bekræfter resultaterne altså hypotesen om at refleksive former skulle være på vej frem.

8. Diskussion

Undersøgelsen har vist at valget af refleksive vs. non-refleksive former i forbindelse med refleksivt anvendte pronominer i meget høj grad afhænger dels af numerus dels, i singularis, af hvorvidt der er tale om en person eller ej. Med hensyn til sidstnævnte fænomen er den egentlige faktor formentlig hvorvidt der er tale om en størrelse med et køn (i betydningen hankøn vs. hunkøn), for i forbindelse med generisk reference hvor der også refereres til en, dog generaliseret, person, anvendes i modsætning til ved "person"-reference helt overvejende *sin*. Der synes altså i dansk talesprog at være en tendens til, som Diderichsen beskriver det, at lade flertalsbetegnelsen og modsætningen maskulinum vs. femininum gå forud for reflektivbetegnelse (Diderichsen 1939: 91).

Førstnævnte tendens er for længst slået igennem i standardsproget, og anvendelsen af *deres* i stedet for *sin* anses i dag for at være den korrekte sprogbrug også i skriftsproget, mens tendensen til at vælge *hans* eller *hendes* frem for *sin* traditionelt (og også af Diderichsen) betragtes som et jysk dialekttræk, og for ukorrekt i skriftsproget (jf. afsnit 1). Denne undersøgelses resultater tyder dog på at sidstnævnte tendens snarere er et generelt træk ved dansk talesprog, som imidlertid er i konflikt med standardnormen og dermed undertrykkes. Det er således bemærkelsesværdigt at tendensen til at anvende *hans* og *hendes* er tydeligst dels i de traditionelle jyske dialekter som pga. den geografiske og kulturelle afstand til normcentrummet København har været mindst påvirket af standardnormen, dels hos arbejderklassetalerne, som har haft en mindre

11. I de gamle optagelser er der hverken i København eller Odder hver for sig eller i de to lokaliteter set under ét nok forekomster af refleksivt anvendte pronominer med flertalsreference til at muliggøre statistisk test.

intens kontakt med uddannelsessystemet (og dermed den kodificerede norm) end middelklassetalerne.

Når de non-refleksive former tilsyneladende har vundet frem på Sjælland i de seneste årtier i forbindelse med henvisning til en person, mener jeg derfor ikke at der er tale om et nyt fænomen i talesproget, eller at der er sket en påvirkning fra jysk. Det er derimod mere sandsynligt at der er tale om en afsvækkelse eller fleksibilisering af standardnormen som følge af de processer i det senmoderne sprogsamfund der er blevet betegnet som demotisering af standardsproget (Mattheier 1997) eller destandardisering (Daneš 2006). Der henvises her til processer hvor tidligere stigmatiserede typer af sprogbrug revaloriseres med en mere kompleks situation til følge mht. hvad der anses for det "bedste" sprog:

...eine gesellschaftliche Teilgruppe ausgebildet, die die Gültigkeit der Norm, die sie in der Schule gelernt hat, in Frage stellt. Der diastratische Geltungsbereich der Norm wird eingeschränkt. Ebenso können auch diatopische oder diastratische Beschränkungen stattfinden, wenn die kodifizierte Norm nur noch die Sprache bestimmter konservativer Kreise oder bestimmter Textsorten ist. Aber auch die Gültigkeit der Standardvarietät als Ganzes kann in einer Sprachgemeinschaft in Frage gestellt werden. (Mattheier 1997: 7)

Denne mere komplekse situation fører til at presset på den enkelte taler i retning af at rette ind efter den konservative norm lettes, og en sådan demotisering kunne således forklare hvorfor sprogbrugen hos sjællandske talere tilsyneladende har udviklet sig i retning væk fra standardnormen i de seneste år. Det kan også forklare hvorfor standardiseringen mht. refleksive pronominer synes at være stoppet i Jylland, specielt når det tages med i betragtning at den traditionelle sprogbrug i Jylland faktisk minder om en radikal version af den moderne københavnske.

9. Konklusion

Undersøgelsen har bekræftet at sprogbrugen i forbindelse med refleksivt anvendte pronominer i moderne dansk talesprog er variabel, og at variationen til dels er geografisk betinget på den måde at jyske

150

sprogbrugere har en lavere anvendelse af refleksive former end sjæl- lænderne i forbindelse med reference til en person (og kun her). Valget af refleksive vs. non-refleksive former er kraftigt influeret af hvilken type referent der er tale om, og af om pronominet korefererer med sætningens grammatiske subjekt eller med et "logisk" subjekt. I sidstnævnte tilfælde synes normen i talesproget, i modsætning til den præskriptivt givne norm, at være at der anvendes non-refleksive former også ved entalsreferenter.

Resultaterne indikerer at der er en forandring i gang på Sjælland i forbindelse med pronominer med entalsreference (i hvert fald hvis der henvises til en person), og at forandringen går i retning af at der anvendes non-refleksive former i disse tilfælde – i modsætning til hvad den præskriptivt givne norm angiver, og i lighed med det system der traditionelt er blevet regnet som kendetegnende for jysk sprogbrug. Derimod kan der ikke påvises forandring i sprogbrugen hos de jyske informanter, så i det omfang der her er sket en standardisering i retning af den standard-danske norm i Vinderup og Odder, må den primært have fundet sted i perioden før de første optagelser i 1970'erne og 80'erne. Undersøgelsen tyder heller ikke på at der er nogen forandring i gang i forbindelse med reflektivt anvendte pronominer med flertalsreference.

Henvisninger

- Brandt, S. (1996). *Pas på sproget – en håndbog*. København: Amanda.
- Brøndum-Nielsen, J. (1965). *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling. Vol. V: Pronominer*. København: Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler.
- Daneš, F. (2006). Herausbildung und Reform von Standardsprachen und Destandardisierung, i Ammon, U., N. Dittmar, K.J. Mattheier, & P. Trudgill (red.) *Sociolinguistics/Soziolinguistik*, Berlin: Walter de Gruyter, 2197-2209.
- Diderichsen, P. (1939). *Om pronominerne sig og sin*. København: Ejnar Munksgaard.
- Diderichsen, P. (1974). *Elementær dansk grammatik* (3. udg.). København: Gyldendal.
- Galberg Jacobsen, H. & P. Stray Jørgensen (2005). *Håndbog i Nudansk* (5. udg.). København: Politikens Forlag.

- Gregersen, F. (Udk.). The data and design of the LANCHART study, *Acta Linguistica Hafniensia* 41.
- Hansen, A. (1965). *Vort vanskelige sprog* (2. udg.). København: Grafisk Forlag.
- Hansen, A. (1967). *Moderne dansk*. København: Grafisk Forlag.
- Hansen, E. (1993). *Rigtigt dansk* (2. udg.). København: Hans Reitzel.
- Hvordan staver studenterne? – en undersøgelse af stavfejl i studentereksamenstilene 1998* (2002). København: Undervisningsministeriet.
- Jul Nielsen, B. (1986). Om pronominet *sin* i jysk, *Danske Folkemål* 28, 41-100.
- Mattheier, K.J. (1997). Über Destandardisierung, Umstandardisierung und Standardisierung in modernen europäischen Standardsprachen, i Mattheier, K. J. & E. Radtke (red.) *Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1-9.
- Mikkelsen, K. (1975 [1911]). *Dansk ordføjningslære med sproghistoriske tillæg håndbog for viderekomne og lærere* (Fotografisk optryk af 1. udg.). København: Hans Reitzel.
- Noesgaard, A. (1951). *Danske dialekter og skolebørns skriftlige arbejde*. København: Nordisk Forlag.
- Retskrivningsordbogen* (2001). (3. udg.). København: Dansk Sprog­nævn.
- Togebj, O. (2003). *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gad.
- Wiwel, H.G. (1901). *Synspunkter for dansk sproglære*. København: Det Nordiske Forlag.

